Les primeres traduccions de La Celestina i el sobtat començament de l'obra

Autor: Lluís Batlle i Rossell
Data de publicació: 07-10-2014

Les edicions castellanes i les traduccions de La Celestina estan plenes de controvèrsia. Les divergències entre elles ens confirmen la possibilitat d'un original en català.

Ja diversos estudiosos han mencionat que l'original de La Celestina seria català. Tant en Jordi Bilbeny com l'Àlex Sendra1 han apuntat diverses expressions que semblen mals calcs del parlar català corrent, i que sonen ben estranyes en castellà. També han analitzat les escenes, i situen l'acció al Regne de València2, refermant la versemblança que hi hagués un text català original. En Jordi Bilbeny també ha presentat documents del segle XV i XVI que apunten directament a una autoria catalana3. Reforcen aquesta idea les primeres traduccions de La Celestina a d'altres llengües?

Comencem per introduir les primeres edicions castellanes conegudes. Amb colofó de 14994 tenim una edició anònima sense portada de Burgos que comença directament al primer acte i que inclou setze actes. Amb colofó del 1500 tenim una nova edició a Toledo, que respecte a la del 1499 inclou uns versos a l'inici i una carta d'introducció, i titula l'obra com a comèdia. Aquests versos declaren el nom de qui va acabar l'obra, Fernando de Rojas. Després tenim amb colofó del 1502, quatre edicions a Sevilla, Toledo i Salamanca amb 21 actes, arreu ja reconegudes per posteriors5, del 1511 i 1518, en comptes del 1502. Amb aquests cinc actes afegits, de caràcter tràgic, l'obra passa a anomenar-se tragicomèdia. Llavors tenim una edició del 1507 de Saragossa, la primera castellana coneguda amb els 21 actes, i llavors la del 1514 de València6 de la qual han derivat la majoria d'edicions posteriors. Aquesta última, però, inclou a la portada la nota revista y emmendada con adicion de los argumentos de cada un auto en principio. Un fet sospitós, perquè totes les edicions suposadament anteriors que coneixem, fins i tot la del 1499, ja tenen un resum de cada acte al seu inici. Alhora, aquesta edició duu un colofó de València i 1514, però inclou uns versos finals, com els de les edicions del 1500 i 1502, que denoten una impressió de Salamanca del 1500, desconeguda.

Les primeres traduccions

Les traduccions de La Celestina tenen certes peculiaritats. La primera traducció italiana coneguda seria, segons En Menéndez Pelayo7, d'Alfonso Ordóñez, del 1506 a Roma8, on trobem a la portada: novamente traducta de spagnolo in italiano idioma. A l'interior, semblant, hi veiem: de lingua casteliana in Italiana novamente per lo sopra dicto traducta. Diversos entesos apunten que en italià novamente pot voler dir per primera vegada, com a novetat, però també tenim la traducció italiana editada el 1519 que duu el subtítol novamente tradocta de lingua castigliana in italiano idioma, i acaba amb "tradocta de lingua spagnola in italiano idioma, novamente correcta & da ogni error castigata". ¿Com quadra aquí, doncs, aquesta interpretació del significat de novamente, si ho duen les edicions del 1506 i 1519, fetes de diferents traductors? Un possible aclariment pot venir de les diverses mencions, sovint obviades, d'una edició italiana del 1505, de Venècia: per una banda, un article del 2005 de l'Emilio Fernández González n'esmenta un rastre9, i també la trobem mencionada amb rotunditat per En Vicent Salvà el 1826, on ens afirma: The Celestina was also published in italian at Venice in the year 1505-15-19-25-31 and 35 [...] editions, the existence of which cannot be doubted ["La Celestina va ser publicada en italià a Venècia l'any 1505-15-19-25-31 i 35 [...], l'existència de les quals edicions no pot ser posada en dubte"]10. Tanmateix, aquesta edició romandria avui dia desconeguda. Per últim, val la pena remarcar que En Miguel Pérez Rosado, recordant que les edicions castellanes del 1502 semblen força posteriors, considera que la primera edició coneguda de la tragicomèdia de 21 actes no seria cap edició castellana, sinó la italiana del 150611. També ens corrobora aquesta posició l'Ottavio Di Camillo, recordant-nos que tenim la tragicomèdia sense editio princeps castellana coneguda i, fins i tot, sospita, per diverses lectiones singulares, que l'exemplar italià procediria d'una família d'edicions de moment desconegudes12.

La primera traducció francesa coneguda és del 152713 i En Menéndez Pelayo la considera raríssima14, i duu a la portada: translate dytalien en françois. Semblaria una traducció indirecta, però En Deco Prados i En Garcia Martín15, analitzant l'obra, ens diuen: el cotejo textual demuestra fehacientemente que el traductor de 1527 utilizó una edición española como texto base y sólo ocasionalmente se sirvió de la edición italiana. Aquest fet podria quadrar amb una edició italiana perduda, prèvia a la del 1506. Per afegir-hi més confusió, al 1873 En Germond de Lavigne, de l'Acadèmia Espanyola, presenta una nova traducció16, amb un text introductori que diu: quatre traductions françaises parurent en 1524, 1527, 1529 et 1542 à Lyon et à Paris, aclarint també que la del 1527 és feta des de la italiana. Pel que he trobat, només aquest autor menciona una traducció del 1524, i, per tant, podria ser una edició coneguda només vora el segle XIX, o bé una errada estranya d'En Germond de Lavigne. Com en el cas italià, tenim mencions d'una traducció francesa prèvia a l'acadèmicament acceptada del 1527.

La primera traducció alemanya apareix el 152017, a Augsburg, de la mà d'En Marx Wirsung. En Menéndez Pelayo ens diu que és una edició de molt poca repercussió18. La part més curiosa és que la segona traducció alemanya és del 153419, també a Augsburg i d'En Marx Wirsung, essent un dels pocs casos on un mateix traductor tornaria a traduir i editar sencera una obra. Els dos textos són prou diferents20, i aquest últim sí que s'hauria publicat en gran quantitat.

En el cas de les traduccions angleses, vora 1530 trobem una traducció anònima en vers només dels primers quatre actes, sense arguments de resum21. En Menéndez Pelayo apunta que es tracta d'una adaptació en pésimos versos22, però que converteix La Celestina en el primer llibre espanyol traduït a l'anglès, aunque en detestables condiciones, i la considera feta sobre l'edició italiana d'Ordóñez. Aquesta té certs detalls peculiars com que el primer acte comença amb un parlament de la Melibea, pel qual exposa les seves preocupacions d'amor. Aquest parlament desapareix a totes les altres edicions que coneixem, tot i que fa que l'obra comenci d'una manera menys sobtada. Potser un original català tenia aquest parlament? I per mencionar un detall lliure més d'aquesta traducció, hi podem trobar una frase de salutació com Dew gard my lord, que també ens fa arrufar les celles, i no hi veiem altra explicació que una mala traducció de Deu vos guard.

Insistint amb les traduccions angleses, ens fixem especialment en una traducció del 1631 d'En James Mabbe23, The Spanish Bawd. Aquesta té força divergències del text castellà i alhora és molt aclaridora de passatges que a les edicions castellanes ens costen d'entendre. Les divergències apunten a un text més picant, directe, planer, modern i coherent. Per exemple, quan en Sempronio parla d'una prostituta amb qui té relacions, la trobem presentada com: tenia el mesmo criado una enamorada llamada Elicia. En Mabbe ens diu: his servant kept a wench, to whom he made love, called Elicia (el seu criat hi tenia una fresca amb qui feia l'amor anomenada Elicia). No creiem que sigui creativitat de l'autor, ja que aquest mateix diu al pròleg: For though I do speak like Celestina, yet come I short of her; for she is so concisely significant, and indeed so differing is the idiom of the Spanish from the English, that I may imitate it, but not come near it. Yet have I made it as natural, as our language will give leave, and have more beaten my brains about it in some places than a man would beat a flint to get fire (tot i que parlo com la Celestina, em quedo curt; car ella és de significat tan concís, i de fet és tan diferent l'idioma espanyol de l'anglès, que el puc imitar, però no m'hi puc acostar. Tot i que ho he fet tan natural com el nostre idioma ens permet, i m'hi he trencat el cap en alguns passatges tant com hom colpejaria una pedra per obtenir-ne foc).

Per últim, mencionarem que l'edició holandesa del 155024 ha estat anotada amb detall per Behiels i Kish25, que també han trobat importants desavinences amb els textos castellans coneguts.

El falcó i l'horta

Un cop hem vist la poca claredat que hi ha al voltant dels primers textos i traduccions m'agradaria fer només un cop d'ull al bell començament de l'obra, que em sembla ben poc normal. El resum del primer acte comença així:

Entrando Calisto una huerta empos de un falcon suyo fallo y a Melibea de cuyo amor preso començole de hablar (...)

I el primer diàleg:

Calisto – en esto veo Melibea la grandeza de Dios

Melibea – en que calisto

La conversa comença de cop a mig diàleg entre els enamorats, i l'única pista que tenim de com s'ha arribat a aquest diàleg és al resum de l'acte. Recordem, però, que l'edició de València del 1514 se'ns presenta com si aquests resums acabessin de ser afegits i, per tant, és lícit imaginar que no sempre hi han estat. Començava realment tan brusca l'obra?

La primera traducció anglesa de vora 1530 és l'única que tenim que no inclou els resums, i l'única en què el diàleg no comença tan brusc. En aquesta traducció, Melibea és la que enceta l'escena amb un petit monòleg, que serà contestat per en Calisto tal com veiem començar la resta d'edicions conegudes. Tot això ens fa sospitar que part del diàleg inicial de l'obra pot haver estat simplement esborrat a la resta d'edicions que se'ns han conservat.

En Calisto diu que entra en una horta darrere d'un falcó seu. L'únic passatge on tornem a trobar la menció a l'horta és al segon acte:

Parmeno – Señor, porque perderse el otro dia el neblí, fue causa de tu entrada en la huerta de Melibea á le buscar; la entrada causa de la ver y hablar; la habla engendro amor

Novament, les traduccions alemanyes del 1520 i 1534 ens parlen de l'horta d'en Pleberio (gartenn Pleberij, el pare de la Melibea) i no de la Melibea. La traducció anglesa del 1631, en aquest cas, ens parla de into the garden where Melibea was, sense indicar de qui era l'hort. La primera traducció anglesa de vora 1530 no inclou cap referència a cap horta, i de fet, no hi podem trobar aquest passatge d'en Parmeno. En Miguel Garci-Gómez, copsant el començament sobtat, ens anota: acertadamente notó Rojas que el antiguo autor no había explicado como era debido el cómo y dónde se habían encontrado Calisto y Melibea, quienes de repente se nos aparecen dialogando, i considera el recordatori d'en Parmeno un afegit26 de Fernando de Rojas sobre l'antic autor, basant-se en l'acabament del text el autor a un su amigo:

y porque conoscays donde comiençan mis mal doladas razones acorde que todo lo del antiguo autor : fuese sin division en un auto: o cena incluso hasta el segundo auto donde dize. Hermanos mios &c.

Anant al falcó, és interessant perquè el trobem anomenat, a més, en un punt del primer acte. Quan en Calisto es troba en Sempronio, li pregunta què hi fa fora de casa, i en Sempronio li respon:

Sempronio – Abatiose el girifalte é vínele á endereçar en el alcándara.

Seguidament, en Calisto renega d'ell. Les tres mencions es fan amb nom diferent al text castellà: falcon / girifalte / neblí. En neerlandès hi ha cert dubte, perquè ens el presenta primer com Valk oft Sperwer (falcó o esparver), després Sperwer, i finalment havik (una altra mena de falcó). La francesa del 1527 opta per utilitzar sempre gerfault, l'italiana utilitza falcone / girifalco / falcone i les alemanyes sempre falck. En tot cas, en Calisto no sembla prestar gens d'atenció al falcó, tot i que el resum ens deia que anava darrera seu.

Si ens fixem en les traduccions angleses, la primera de vora 1530 no menciona cap falcó, però la resposta d'en Sempronio és interessant: for I have been about your business / to order such thing as were convenient / your house and horse and all thing was to dress. Tot s'havia d'endreçar, però no menciona haver d'endreçar cap falcó (al text castellà, endereçar). I si mirem la traducció d'En Mabbe, veurem que en Sempronio respon parlant d'un gyrfalc, en Parmeno menciona un hawk, però el resum del primer acte diu: Calisto entering into a garden after his usual manner. Com pot haver confós el traductor falcó amb manera? Una possible explicació és que l'autor hagués interpretat la paraula catalana faiçó, bé per la semblança gràfica o bé perquè és la paraula que es va trobar escrita. Que el text sigui

tan confús en anomenar l'au, tant en traduccions com en castellà, i que, a més, la traducció de vora 1530 no l'inclogui, ens podria fer pensar que aquesta au va ser afegida posteriorment.

Hem vist que totes les traduccions estan plenes de controvèrsia i, només mirant les primeres paraules, a les traduccions angleses ja hi podem trobar certs detalls que ens fan pensar en un text original català. Les grolleries de la traducció d'En Mabbe també ens fan sospitar en una situació en què els censors inquisitorials haguessin rebaixat molt aquest llenguatge i En Mabbe, tot i fer-ho més de cent anys més tard (en un moment prou contemporani a la publicació de les traduccions d'El Quixot), hauria basat la seva traducció en un text primigeni més directe, planer, modern i, possiblement, català. Queda pendent fer-ne una anàlisi completa, a la faisó de quixot.cat, que deixo per més endavant.

Podem concloure que aquestes discrepàncies de les traduccions ens permeten continuar sospitant que hi ha hagut un text català primigeni i en certa circulació, una censura inquisitorial no només religiosia, sino també fent l'obra castellana, i una imposició sobre les traduccions que, per molt que aquestes es basessin en el text català, se n'intentés fer esborrar tot rastre. Un últim exemple, per il·lustrar la magnitud de la destrucció d'exemplars de l'obra a Espanya, el podem veure a través de l'anotació que fa En Vicent Salvà de l'edició de La Celestina de Madrid, 1822, on diu: From the excessive rigour with which this work has been suppressed in Spain, copies even of this edition are extremely scarce [“atès l'excessiu rigor amb què s'ha suprimit aquesta obra a Espanya, fins i tot les còpies d'aquesta edició són extremadament escasses”]27. Per sort, sembla que l'esborrat no seria complet. Altrament, no estaríem discutint el possible origen català de La Celestina, ni altres estudiosos no haurien trobat indicis que apunten cap aquesta mateixa direcció.

Lluís Batlle

13 de juliol del 2014

Anotacions

1 ÀLEX SENDRA, La Celestina i la llengua catalana; Histocat, 2007, http://data.inh.cat/files/files/asendra_07.pdf

2 ÀLEX SENDRA, A quina ciutat es desenvolupa l'acció de la Celestina 3; Histocat, 2007- http://data.inh.cat/files/files/celestina3.pdf

3 MANEL CAPDEVILA, L'original català perdut de La Celestina. Resum de la conferència d'En Jordi Bilbeny del 29 de novembre del 2008. http://www.inh.cat/articles/L%27original-catala-perdut-de-la-Celestina

4 [ANÒNIM] Comedia de Calixto y Melibea; Burgos, 1499 (per alguns, feta entre 1500 i 1502), http://www.cervantesvirtual.com/servlet/SirveObras/12584960823477162109435/index.htm

5 Mª LUISA & LÓPEZ VIDRIERO, PEDRO Mª CATEDRA, El libro antiguo español; Salamanca, Europa Artes Gráficas, 1992, vol. 2, p. 256.

6 FERNANDO DE ROJAS, Tragicomedia de Calisto y Melibea; Valencia, Juan Joffre, 1514. http://www.cervantesvirtual.com/servlet/SirveObras/34696280982381641354679/index.htm

7 MARCELINO MENÉNDEZ PELAYO, La Celestina: Razones para tratar de esta obra dramática en la historia de la novela española; Buenos Aires, Espasa-Calpe, 1947. Faig notar una possible desavinença, ja que en aquesta obra Menéndez Pelayo ens menciona que l'edició de Roma de 1506 acaba amb uns versos del traductor on aquest dóna a conèixer el seu nom. En el suposat exemplar de la BDH que he pogut consultar d'aquesta edició aquests versos no hi són, i el traductor es dóna a conèixer abans del seu pròleg.

8 FERNANDO DE ROJAS, Tragicomedia di Calisto e Melibea, traducció d'Alphonso Hordognez; Roma, 1506. http://bdh-rd.bne.es/viewer.vm?id=0000011584&page=1

9 EMILIO FERNÁNDEZ GONZÁLEZ, La Celestina en alemán: un ejemplar único en España de la Biblioteca Histórica de la Universidad Complutense; Pecia Complutense, 2005. Any 2. Num 2. pp 1-8. http://eprints.ucm.es/6144/1/2-1A.pdf

10 VINCENT SALVÁ, A Catalogue of Spanish and Portuguese books, with occasional Literary and Bibliographical remarks; London, 1826. p. 35.

11 D. MIGUEL PEREZ ROSADO, La Celestina; http://www.spanisharts.com/books/literature/celestin.htm

12 OTTAVIO DI CAMILLO, Algunas consideraciones sobre La Celestina italiana; http://www.academia.edu/2332985/Algunas_consideraciones_sobre_La_Celestina_italiana

13 [ANÒNIM], Celestine; Paris, 1527. http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b86263586

14 M. MENÉNDEZ PELAYO, op. cit.

15 FRANCISCO J. DECO PRADOS, JOSÉ MARÍA GARCÍA MARTÍN, El vocabulario de la descripción del valor intelectual en la primera traducción francesa de La Celestina (1527). bases para un estudio de lexicologia comparada; Estudios de lengua y literatura francesas, núm. 5, 1991.

16 A. GERMOND DE LAVIGNE, La Célestine; París, 1873, p. xxix.

17 [ANÒNIM], Ain hipsche Tragedia von zwaien liebhabenden Mentschen..., traducció de Marx Wirsung; Aupsburg, 1520. http://alfama.sim.ucm.es/dioscorides/consulta_libro_b.asp?ref=i26424228

18 M. MENÉNDEZ PELAYO, op. cit.

19 [ANÒNIM], Ainn recht liepliches buechlin unnd gleich ain traurige..,.traducció de Marx Wirsung; Aupsburg, 1534. http://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:gbv:3:1-132712

20 FERNANDO DE ROJAS, La Celestina; con el Estudio Crítico de La Celestina nuevamente corregido y aumentado del excmo. Señor D. Marcelino Menéndez y Pelayo. Vigo, Librería de Eugenio Kraff, 1900. Tom 2, pàg lxxxvi.

21 [ANÒNIM], The beauty and good properties of women, otherwise Calisto and Melibœa c, 1530, Facsimil; London, 1909. https://archive.org/details/cu31924013324144

22 M. MENÉNDEZ PELAYO, op. cit.

23 [ANÒNIM], The Spanish Bawd, traducció de James Mabbe; London, 1631. http://aix1.uottawa.ca/~jmruano/bawd.pdf

24 LIEVE BEHIELS & KATHLEEN V. KISH, Celestina, An annotated edition of the first Dutch translation (Antwerp, 1550); Universitaire Pers Leuven, Lovaina, 2005.

25 Ídem.

26 MIGUEL GARCI-GÓMEZ, Calisto: soñador y altanero; Teatro del Siglo de Oro. Estudios de Literatura-23, Kurt und Roswitha Reichenberger, Kassel, 1994; p. 134.

27 V. SALVÁ, op. cit.